

OPH / tuntijakotyöryhmä
16.12.09

Elämäkatsomustieto

Tuukka Tomperi
(Kasvatustieteiden laitos, Tampereen yliopisto)
tuukka.tomperi@uta.fi

Elämäkatsomustiedon

- luonne ja historia
- nykyisyys
- tuleva

...pikakatsaus

Elämäkatsomustieto kansainvälisesti vertailtuna

- ET on poikkeuksellinen oppiaine kansainvälisestikin katsoen ja saa tavallisesti kiitosta ulkomaisilta kollegoilta
- kansainvälisesti vertaillen ja rinnastaen se on tavallaan kooste
 - etiikan,
 - lasten filosofoinnin (philosophy for/of/with children),
 - uskontotiedon ja
 - kansalaiskasvatuksen (citizenship/civic education)oppiaineista
- Suomessa ei ole täysin käsitetty, että tässä on onnistuttu luomaan pedagogisesti edistyksellinen ja nykyajan haasteisiin vastaava aine, jolle ei omaperäisyydessään ole suorita ulkomaisia vastineita

ET:n historiasta ja luonteesta

- kehitettiin uskontojen historian ja siveysopin jälkeen vastaamaan paremmin uskontokuntiin kuulumattomien oppilaiden tarpeisiin
- alkulähtökohdassa olisi ollut useita vaihtoehtoja painotukseksi, etenkin:
 - neutraali uskontotieto tai
 - tunnustuksellisesti ateistinen oppiaine

→ mutta näiden välistä luovimalla syntyiikin jotain muuta ja omaperäisempää:

- oppilaslähtöinen
- konstruktivistinen
- dialoginen
- tutkivaan oppimiseen perustuva

oppiaine, joka

- lähtee katsomuksellisuuden (maailmankuvan ja maailmankatsomuksen) ilmiöstä sekä lasten/nuorten katsomuksellisista tarpeista nykypäivään suhteutettuna
- rakentuu pedagogisesti tarkkaan harkitulle perustalle
- korostaa oppimisen kokonaisvaltaisuutta (tiedot, taidot, valmiudet, asenteet) ja suhdetta käytäntöön

- Tarkoitti samalla irtautumista riippuvuudesta uskonnonopetukseen: ET on sisällöltään erittäin itsenäinen oppiaine, ei sen enempää uskonnonopetuksen rinnasteismuoto kuin sen vastapoolikaan
- ET:sta on kehittynyt yleiskatsomuksellinen oppiaine, joka on avoin myös pienryhmäisiin uskontokuntiin kuuluville oppilaille (ja ET:n tunneilla on aina ollut monimuotoinen joukko uskonnottomia oppilaita sekä jonkin verran eri uskontokuntiin kuuluvia)

→ ET lähtee lapsesta itsestään ja ihmisen maailmasuhteen piirteistä (maailmankuva, katsomukset, arvot, identiteetin kehitys), eikä instituutiosta (esim. uskonto tms.)

→ ET on pohjimmiltaan koulun ”pedagogisin”, ”yleiskasvatuksellisin” oppiaine (ja pedagogiikkaa tai kasvatustiedettä voi pitää myös yhtenä sen tärkeänä taustatieteenä)

→ ET on oppiaineista kaikkein lähinnä koulun yleisiä kasvatustavoitteita (OPSien yleinen osa) sekä kaikkein kattavimmin yhdistettävissä läpäiseviin aihekokonaisuuksiin

→ ET:n opetussuunnitelmista perusopetuksessa ja lukiossa saa kattavan kuvan oppiaineesta tänään, joten niihin kannattaa tutustua

Elämäkatsomustieto terminä

- Tulee käsitteestä elämäkatsomus, joka määritetään yleensä seuraavasti:
 - maailmankuva (todeksi oletettu käsitys maailmasta) + arvokäsitykset/etiikka = maailmakatsomus
 - elämäkatsomus = maailmankatsomuksen soveltaminen omaan yksilölliseen elämänkulkuun

- Maailmankuvan osa-alueet on puolestaan jaettu esim.:
 - (1) käsityksiin ajasta ja avaruudesta (todellisuus);
 - (2) maailman synnystä, yliluonnollisesta, olemassaolosta (maailmankaikkeus);
 - (3) luonnosta ja ihmisten suhteesta siihen, luonnosta elämänpuitteena (luonto);
 - (4) ihmisestä itsestään, hänen suhteestaan toisiin (ihminen ja yhteisöllisyys);
 - (5) yhteiskunnasta, perinteistä ja historian kulkua määräävistä tekijöistä (yhteiskunta, kulttuuri ja historia).

- Näin elämäkatsomusta pidetään tietoisena näkemyksenä omasta minästä, maailmasta ja näiden suhteesta:
 - sen avulla yksilö sijoittaa itsensä maailmaan, rakentaa itselleen mielekkään kuvan paikastaan sekä päämääristään ja mahdollisuuksistaan saavuttaa niitä
 - elämäkatsomus ymmärretään orientoitumiseksi maailmaan tiedollisesti ja eettisesti
 - se on suoraan yhteydessä identiteetin ja minäkuvan kehitykseen
 - liikutaan siis koulun sivistyksellisyyden ja kasvatuksellisuuden ytimessä

ET:n nykytilanne

- Oppilasmäärän kehitys perusasteella:
2008: 2,83% (15 543 oppilasta)
2007: 2,69%
2006: 2,61%
2005: 2,51%
2004: 2,45%
2003: 2,40%
- ET:n oppilasmäärä on kasvanut läpi 2000-luvun kun samalla oppilaiden kokonaismäärä on laskenut
- ET on oppilasmäärässä toiseksi suurin katsomusaine ev.-lut. opetuksen jälkeen; perusasteella yli kaksi kertaa suurempi kuin ortodoksinen uskonnonopetus tai pienryhmäiset uskonnot
- ET:n ja pienryhmäisten uskontojen kohdalla valtakunnallinen tilasto on kuitenkin myös harhaanjohtava: erittäin tärkeä muistaa huomattavan suuri vaihtelu kunnittain ja kouluittain
 - pääkaupunkiseutu, suuret kaupungit, kaupungit, pienet kunnat aivan erilaisessa tilanteessa
 - lisäksi alueellinen vaihtelu muutenkin mittavaa
 - eli on kuntia, joissa 0% ET-opiskelijoita, ja toisaalla kouluja, joissa suuret ET-ryhmät

ET:n nykytilanne monin tavoin hyvä:

- OPSien tarkentaminen (1994 → 2004) oli hyödyllistä; niiden avoimuus ja väljyys on pienissä oppiaineissa ongelma (pätevien opettajien puute ja opettajien runsas vaihtuvuus sekä kunta- & koulukohtaisen OPS-työn epätasaisuus → näitä voidaan kompensoida kansallista ops-puitetta tarkentamalla, kuten tapahtui)
- OPSeihin ollaan kentällä varsin tyytyväisiä
- opetuksen taso kohonnut
- enemmän osaavia opettajia kuin koskaan aikaisemmin (erityisesti 2000-luvulla luokanopettajakoulutuksessa et-oppijaksoa on suoritettu paljon eri yliopistoissa)
- opettajankoulutuslaitoksissa on elämäkatsomustietoon perehtyneitä opettajankouluttajia jokaisessa yliopistossa
- oppimateriaalitalanne kohentunut

Käytännön toteutuksessa on kuitenkin mainitun alueellisen vaihtelun kautta myös paikallisesti suuria puutteita ja ongelmia:

- monissa kunnissa rikotaan sääntöä ET:n opetuksen järjestämisestä, jos koulutuksen järjestäjän alueella 3 opetukseen oikeutettua oppilasta; samoin ET:n opetukseen ohjaaminen ja siitä informoiminen on yhä monin paikoin virheellistä tai puuttuu
- tuntien sijoittelu lukujärjestyksen reuna-alueille voi olla säännönmukaisesti syrjivää (esim. tunnit jatkuvasti pe klo 14–16) ja tuottaa hyppytunteja; johtaa myös käytännössä ET:n supistettuun tuntimäärään joissain kouluissa (koska hyppytunteja ei saisi tulla) ja ET:n poisvalintaan, jos se on oppilaalle toteutuksensa vuoksi erittäin hankala
- yhdysryhmien käyttäminen (tiedossa jopa 1.–6. lk yhdistettynä 20 oppilaan ryhmäksi → vrt. esim. pienryhmäiset kielet, joissa näin ei koskaan tehtäisi) → tällaisissa kouluissa OPSin noudattaminen on tehty lainvastaisesti käytännössä mahdottomaksi (”Opetusryhmät tulee muodostaa siten, että opetuksessa voidaan saavuttaa opetussuunnitelmassa asetetut tavoitteet”, Perusopetuslaki 30§)
- päteviä opettajia puuttuu ja toisinaan käytetään epäpäteviä vaikka aiheeseen perehtyneitäkin olisi
- kunta- ja koulukohtaisia opetussuunitelmia on jätetty tekemättä
- Kenttää ei voi suoraan muuttaa OPH:sta tai lääneistä käsin, mutta signaaleja voi antaa:
 - tärkein viesti olisi etiikan opetuksen ja katsomuskasvatuksen tärkeys kaikissa muodoissaan → nyt ”pehmeät” aiheet ja aineet tahtovat jäädä jalkoihin ja se voi osoittautua kohtalokkaaksi virheeksi suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta → LUMA-aineiden ja vieraiden kielten korkeaa osaamistasoa tärkeämmäksi voi lopulta osoittautua sosiaalisen integraation, kulttuurisen ymmärryksen ja kriittisten kansalaistaitojen kehittyminen kouluopetuksen tukemana

ET:n tulevaisuudennäkymiä

- Peruslähtökohdat erittäin hyvät (paremmat kuin koskaan, kuten edellä todettiin)
- Opetus tarpeellisempaa kuin koskaan:
 - etiikan opetus ja siihen liittyvä koulun kasvatustehtävä
 - lasten ja nuorten identiteetin ja minäkuvan kehityksen tukeminen
 - monikulttuurisuustaidot, myönteinen moniarvoisuus ja moninaisuuden ymmärtäminen
 - yhteiskunta-, demokratia- ja kansalaiskasvatuksen tukeminen
 - keskustelu-, kuuntelu- ja argumentaatiotaitojen kehittyminen
 - kouluyhteisöllisyyden kehittäminen ja sosiaalinen integraatio, ryhmätoiminta ja dialoginen tutkiva oppiminen yhteisöllisesti
 - maailmankuvan ja -katsomuksen rakennusaineet sekä kriittinen puskurointi jatkuvasti lisääntyvää maailmankuvallista ”pommitusta” ja vaikuttamista vastaan → esim. viestintä- ja mediataidot, muut uudet lukutaidot sekä myös tieteen ymmärtäminen yhä tärkeämpiä

→ kaikki nämä ovat ET:n perinteisiä vahvuusalueita; ET ollut useasti ennenkin ”edellä aikaansa”

→ vastaavat erittäin hyvin sitä, mitä nyky-yhteiskuntaan kasvava lapsi ja nuori tarvitsevat

→ Euroopan neuvosto (2002–2004): uskonnolliseen ja sekulaariin moninaisuuteen tutustuminen kouluopetuksessa osana interkulttuurista kasvatusta → rohkaiseminen uskonnolliseen ja katsomukselliseen suvaitsevaisuuteen ja ymmärrykseen; ihmisoikeuksien, kansalaisoppimisen ja konfliktien hallinnan keskeisyys; rasismien ja syrjinnän käsitteleminen →

ET noudattaa oppiaineena erinomaisesti juuri tämänäyttyypistä katsomuksellisen, eettisen, monikulttuurisen ja kansalaistaitojen opetuksen ihannetta edetessään keskustelevan, yhteisöllisen ja tutkivan oppimisen periaatteiden kautta

ET:n OPS-sisällöistä

- Dialogisuus, keskusteleavuus, tutkiva oppiminen sekä etiikan opetus ovat oppiaineen vahvuuksia, joissa se on ollut edelläkävijä: näistä pidettävä kiinni, koska ne ovat tulevaisuuden koulun ydinasioita
- Menetelmällisesti sovelletut lasten filosofointi/ filosofiaa lapsille -lähestymistavat (FILA, P4C, philosophy for/of/with children) ovat samoin ET:n edelläkävijyyttä → muualla peruskoulussa niitä ei ole juuri ollut; viimeisen 10 vuoden aikana kansainvälisesti merkittävä nousu näissä opetusmuodoissa (esim. Unescon laaja raportti 2008)
- Ei suuria muutostarpeita, mutta tietoinesta voisi hiukan vahvistaa ja yhtenäistää:
 - esim. katsomusten historia, aatehistoria, uskontojen historia aiempaa vahvemmin esiin
 - selkeämmät viittaukset erilaisiin katsomuksiin ja uskontoihin ja niistä keskeisesti tutustuttavaan ainekseen kannattaisi määritellä OPSiin jatkossa
 - tavallaan sekä sekulaarin humanismin katsomusperinteen tuntemusta (historia, nykypäivä) että uskontojen tuntemusta (historia, nykypäivä) voisi lisätä ET OPSissa (etiikan opetuksessa ET on sen sijaan aina ollut vahvoilla)
- Katsomusopetuksen ja eettisen opetuksen tärkeys pitää viimein tajuta, samoin se, että nyt tehdään kauaskantoisia ratkaisuja:
 - ei ole perusteltua vähentää tuntimääriä tässä aihepiirissä, kun päinvastoin sen vahvistaminen olisi tulevaisuuden kannalta tärkeää (ja samoin kansainvälisesti kuljetaan juuri vahvistavaan suuntaan)

Katsomusopetuksen ja uskonnonopetuksen toteutusmuodoista

- Yhteiselle katsomusaineelle ei ole tällä hetkellä kannatusta (ei opettajajärjestöissä, ei yliopistoissa eikä muiden asiantuntijoiden joukossa näiden oppiaineryhmien sisällä)
- Sen sijaan uskonnonopetuksen ja ET:n keskinäiselle valinnaisuudelle on kannatusta ja perusteita:
 - ennen kaikkea lasten oikeudet: vasta 15–17-vuotiaat voivat itse haluta kirkosta eroamista, mutta silloinkin vaaditaan (huom.) molempien huoltajien suostumus → samalla kirkkoon kuuluvat ohjataan luterilaiseen (& ortodoksiseen) opetukseen ilman omaa valintaa (kirkkoon kuuluva ei pääse ET-opetukseen edes molempien huoltajien suostumuksella, vaan tämä vaatisi kirkosta eroamisen; onkin kouluja, joissa tätä sääntöä kierretään) → tämä ristiriidassa lasten itsemääräämisoikeuden sekä perheiden katsomusvapauden periaatteen kanssa → siirtyminen valinnaisuuteen olisi perusteltua etenkin yläkoulussa ja lukiossa
 - aikuislukiossa valinnaisuus uskonnon ja ET:n välillä on jo nyt (eriarvoisuus nuorisoikäluokkaan nähden, vrt. yllä)
 - muiden uskontokuntien oppilaat ja uskontokuntiin kuulumattomat voivat valita jo nyt (eriarvoisuus oppilaiden välillä)
 - valinnaisuus olisi linjassa myös muuten korostettujen yksilöllisten erojen sallimisen ja yksilökohtaisten tarpeiden huomioimisen kanssa
 - Euroopan neuvoston suositus (1999): uskonnonopetuksessa kunnioitettava perheiden vapaata valinnanmahdollisuutta
 - Uskonnonvapauslaki (2003): positiivinen oikeus uskonnonopetukseen → huom. on nyt käännetty uskonnon opetuksen pakoksi, eikä positiiviseksi oikeudeksi
 - nykykäytäntö palvelee parhaiten selvästi vakaumuksellisesti luterilaisia perheitä, mutta merkittävä prosenttiosuus käytännössä täysin maallistuneita tapaluterilaisia perheitä sekä vanhempiensa katsomuksen kanssa ristiriidassa olevia nuorisoikäluokan oppilaita kärsii valinnanmahdollisuuden puutteesta

- karkea heittoarvio: 10% nykyisistä uskonnon opiskelijoista siirtyisi ET:n tunneille, jos ne olisivat valittavissa
 - tämä ratkaisisi nyt katveeseen jäävien käytännön uskonnottomien mutta kirkkoon kuuluvien lasten ja nuorten katsomuskasvatuksen ongelman
 - tämä lisäys olisi samalla ET:n käytännön toteutumisen kannalta hyödyllinen juuri niissä paikoissa ja kunnissa, joissa nyt ongelmia (pieni lisäys opiskelijamäärässä on pienten oppiaineiden kehityksen selvin tuki) → toimisi kunta- ja koulupäättäjille signaalina siitä, että katsomus- ja eettinen opetus on arvokasta ja myös ET:n opetus on järjestettävä asianmukaisesti

- valinnaisuus voisi tulevaisuuteen nähden avata myös uusia kehityslinjoja ja opetusmallien mahdollisuuksia tuntijaon ja OPSin seuraavan kierroksen uudistuksessa

Entä voidaanko ajatella, että tulevaisuudessa jokin osa nykyisistä uskonnon ja ET:n tuntimääristä siirretään kaikille yhteiseen oppiaineeseen, jonka nimi olisi esim. ”etiikka ja lasten filosofia”?

→ tämä olisi ehkä kaikkein nykyaikaisin ratkaisu ja parhaiten linjassa kansainvälisten kehitysten kanssa

→ osa tuntimäärästä jäisi juuri nykyisenlaisen jaetun katsomusopetusmallin puitteisiin (esim. täydennettynä em. valinnaisuudella), mutta eettistä ja lapsilähtöistä & keskustelevaa kulttuurikasvatuksellista & filosofoivaa ainesta käytettäisiin yhteisen oppiaineen perustana

→ Euroopan neuvoston suositus (1999): uskonnonopetus nähtävä osaksi historian, kulttuurin ja ihmiskunnan filosofisten kysymysten opetusta (ei toisinpäin)

→ myös perusasteen opetukseen näin lähtökohta, joka ei olisi instituutiolähtöinen ja katsomussidonnainen (uskonnon opetus) vaan lapsilähtöinen ja asia/ilmiöperustainen (katsomuksellisuus, maailmankuvat, arvot ja etiikka, ihmisen maailmasuhde ja yhteisösuhteet, pohtiva ja keskusteleva ajattelu (lasten filosofointi) jne.)

Lähteitä

Kallioniemi, A. 2009. Koulun uskonnonopetuksen ja uskonnon aineenopettajakoulutuksen ajankohtaisia näkökulmia. Teologinen aikakauskirja 5/2009, 404-422.

Kotkavirta, J. 2007. Elämäkatsomustiedon opetuksen pitkän aikavälin kehitystehtävistä. Teoksessa Kallioniemi A. & Salmenkivi, E. (toim.) Katsomusopetuksen kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 113–123. Helsinki: Yliopistopaino.

Sakaranaho, T. & Salmenkivi, E. 2009. Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet. Pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetus Suomessa. Teologinen aikakauskirja 5/2009, 450-470.

Salmenkivi, E. 2003. Elämäkatsomustiedon rajoilla. Teoksessa Elo P., Heinlahti K. & Kabata, M. (toim.) Hyvän elämän katsomustieto: Feto ry:n vuosikirja 2003, 32-40. Helsinki: Feto.

Salmenkivi, E. 2004. Elämäkatsomustieto peruskoulun OPS-perusteissa. Teoksessa Elo P., Honkala S. & Salmenkivi, E. (toim.) Hyvän osaamisen katsomustieto: Feto ry:n vuosikirja 2004, 12–22. Helsinki: Feto.

Salmenkivi, E. 2007. Elämäkatsomustieto ja sen opetus. Teoksessa Sakaranaho T. & Jämistö A. (toim.) Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus. Uskontotiede 11, 83–100. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos.

Salmenkivi E., Elo P., Tomperi, T. ja Ahola-Luttilla, T. 2007. Elämäkatsomustiedon kehkeytyminen. Teoksessa Kallioniemi A. & Salmenkivi, E. (toim.) Katsomusopetuksen kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinnonuudistuksen virittämää keskustelua. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 279, 125–162. Helsinki: Yliopistopaino.

Tomperi, T. 2003. Elämäkatsomustiedon identiteetti opetussuunnitelmassa. Teoksessa Elo P., Heinlahti K. & Kabata, M. (toim.) Hyvän elämän katsomustieto: Feto ry:n vuosikirja 2003, 10–31. Helsinki: Feto.

Tomperi, T. 2004: Elämäkatsomustiedon tiedetaustasta. Teoksessa Ahonen S. & Siikaniva A. (toim.) Eurooppalainen ulottuvuus – Ainedidaktinen symposiumi Helsingissä 6.2.2004. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 252, 392–408. Helsinki: Yliopistopaino.

Tomperi, T. 2007. Oppiaine, tiedetausta, status: tiedonsosiologiasta koulutuspolitiikkaan. Esimerkkeinä elämäkatsomustieto ja filosofia. Teoksessa Lavonen, J. (toim.) Tutkimusperustainen opettajankoulutus ja kestävä kehitys. Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 285. Helsinki: Yliopistopaino.

Tomperi, T. & Juuso, H. (toim.) 2008. Sokrates koulussa. Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa. Tampere: niin & näin -kirjat (Eurooppalaisen filosofian seura).

Osa edellämämainituista on ladattavissa Helsingin yliopiston elämäkatsomustiedon didaktiikan verkkosivulla:
<http://apumatti.helsinki.fi/lcms.php?am=3476-3476-1&page=3480>

Verkossa ks. myös Tampereen yliopiston elämäkatsomustiedon didaktiikan kurssisivu:
<http://etopetus.wordpress.com/>

Kansainvälisesti vertailevia näkökulmia esim. seuraavissa:

Jackson, Peter (ed.) 2003. *Citizenship and Education: International perspectives on Religious and Cultural Diversity*. London: Routledge Falmer.

Jackson, Peter 2004. *Rethinking Religious Education and Plurality*. London: Routledge Falmer.

Jackson, R., Miedema, S., Weisse, W. & Willaime, J.-P. (eds.) 2007. *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Vol.3. München: Waxmann.

Larsson, R. and Gustavsson, C. (eds.) 2004. *Towards an European Perspective on Religious Education*. Stockholm: Artos & Norma Förlag.

Schreiner, Peter (ed.) 2000a. *Religious Education in Europe: A collection of basic information about RE in European countries*. Münster: ICSS and the Comenius Institut.

Schreiner, Peter 2000b. *Religiöse Bildung in Europa. Ein Überblick*. Münster: Comenius Institut.

Schreiner, Peter 2001. *Different Approaches - Common Aims? Current Developments in Religious Education in Europe*. Münster: Comenius Institut.

Schreiner, Peter 2005. *Religious Education in Europe*. Münster: Comenius Institut.

Schreiner, Peter 2006. *Zur Situation des Religionsunterrichtes – Ein Blick auf Europa*. Münster: Comenius Institut.

Schreiner, Peter, Spinder, Hans, Taylor, Jeremy & Westerman, Wim (eds.) 2002. *Committed to Europe's Future: Contributions from Education and Religious Education: A Reader*. Münster: Coordinating Group for Religious Education in Europe (CoGREE) and the Comenius Institut.

Skeie, Geir 2002. The concept of plurality and its meaning for religious education. *British Journal of Religious Education* 25 (1), 47-59.

Skeie, Geir 2006. Diversity and the political function of religious education. *British Journal of Religious Education* 28 (1), 19-32.

Skeie, Geir (ed.) 2009. *Religious Diversity and Education. Nordic Perspectives*. München: Waxmann.